

=====

प्रकरण पाचवे

उ प सं हा र
=====

=====

प्रकरण पाचवे

उ प सं हा र
=====

"डॉ. रत्नाप्पाण्णा कुंभार आणि राजकीय नेतृत्व - एक अभ्यास" हा शोध निबंधाचा विषय निवडताना, त्यांच्या नेतृत्वासंबंधी सर्वांगीण अभ्यास व्हावा हा मुख्य हेतु समोर होता. स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळात झालेल्या जनआंदोलनात रत्नाप्पाण्णांनी सक्रिय सहभाग करून चळवळीला एक निश्चित दिशा देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. याचाही विचार या शोध निबंधात करण्यात आला आहे. रत्नाप्पाण्णा कुंभारांच्या राजकीय जीवनाचा अभ्यास करीत असताना त्या काळातील सामाजिक, आर्थिक व राजकीय स्थितीचा अभ्यास होतो. त्यातून झालेल्या विकासाच्या प्रक्रियेचा अभ्यास केला आहे.

हा शोधनिबंध पूर्ण करण्यासाठी ऐतिहासिक पध्दतीचा संशोधनासाठी वापर केलेला आहे. ऐतिहासिक कागदपत्रे, वृत्तपत्रे, शासकीय व निमशासकीय प्रकाशने, नियतकालिके, ग्रंथालये, पुस्तके, अप्रकाशित व प्रकाशित शोध निबंध, पत्रके या साधनांचा उपयोग यात केलेला आहे.

शोधनिबंधाच्या पहिल्या प्रकरणात "दे. भ. डॉ. रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांचे बालपण, शिक्षण आणि स्वातंत्र्य लढयामध्ये सहभाग" या विषयी सविस्तर चर्चा केली आहे. कोल्हापूर जिल्ह्यातील शिरोळ तालुक्यातील निमशिरगाव या लहानशा छेड्यात व्यक्सायाने कुंभार असणा-या श्री. भरमाप्पाच्या व सौ. गंगुबाई यांच्या पोटी रत्नाप्पाण्णांचा जन्म १५ सप्टेंबर, १९०९ रोजी झाला. रत्नाप्पाण्णांच्या जन्माच्यावेळी

गावात रोगाची साथ होती. म्हणून त्यांचे आई-वडिल गाव सोडून शेतात रहात होते. रत्नाप्पाणांचा जन्म शेताच्या पाल्याच्या खोपीत झाला आहे. वयाच्या सातव्या वर्षी आईचे मायेचे छत्र हरवले. भरमाप्पानी दुसरे लग्न न करता मुलाचा सांभाळ केला. जन्मतःच कुशाग्र बुद्धीमत्ता, शिक्षणाची विलक्षण आवड यामुळे १९२८ ला मॅट्रिक पास झाले तर कोल्हापूरच्या शाहू महाराजांच्या विरशेव बोर्डीमध्ये राहून बी.ए.ची पदवी राजाराम कॉलेजमधून संपादन केली. एल्.एल्.बी. चा अभ्यास सुरु असताना त्यांचे लग्न पार्वतीबाईशी झाले.

विद्यार्थी दशोपासून संघटन कौशल्य अंगी असल्याने ते विरशेव बोर्डीगचे अधीक्षक होते. पुढे भाई माधवराव बागल यांच्याकडे आकर्षित होऊन प्रजा-परिषदेचे सरचिटणीस म्हणून भूमिका पार पाडली. प्रजा परिषदेच्या कुपवाड येथील पहिल्या अधिवेशनाच्या वेळी डॉ. पदटाभि सितारामच्या यांच्या अध्यक्षीय इंग्रजी भाषणाचे मराठीत अनुवाद केला, तो जमलेल्या लोकांना फारच आवडला होता. शेतक-यांचे मोर्चे आयोजित केले. फैजपूर कॉलेजला जाऊन आले, म. गांधीजींचे शिष्य बनले. साधी राहणी उच्च विचारसरणीची शिक्षकवण अंगिकारली, ती आजही टिकविलेली आहे.

आण्णांचे व्यक्तिमत्व करारी, नवीन कांहीतरी करून दाखविण्याची जिद्द, चिकाटी, मनमिळावू स्वभाव, संघटक वृत्ती, मुत्सद्दीपणा, राजकारणात रस घेणारे असे आण्णांचे व्यक्तिमत्व आहे. आण्णांची "पत्रमैत्री" अजोड आहे. आजही आण्णा एकवेळच जेवतात. कारखाना परिसर पहाताक्षणी साधेपणा चटकन जाणवेल.

प्रजापरिषदेचे संघटक, भूमिगत चळवळीतील खंबीर नेतृत्व आण्णांनी

केले. वेषांतर करून संपूर्ण देशभर भ्रमण करीत राहिले, ब्रिटिशांच्या हाती लागले नाहीत. जनावरांच्या गोट्यात आश्रय देऊन एका महातारीने आणणांना पोलीस पकडीतून वाचविले. अर्जुनवाड, धरणागुत्ती कवे-या जाळल्या. कुर्दवाडपासून जयसिंगपूरपर्यंतचे टेलिफोनचे मार्ग तोडून टाकले. जेजुरीच्या खंडोबाचे देऊळ लुटले. बारशी लाईट रेल्वे लुटली. ब्रम्ही सरकारचा खजिना लुटला. साखरप्यात पोलीसांवर हत्ता केला. विश्राम-बाग स्टेशन जाळले. हुपरी चावडी, दासगुत्ता व पोस्ट जाळले, ही अशी अनेक उदाहरणे दिली आहेत. वेषांतर करून वडिलांचे अंत्यदर्शन घेतले. आणणांना २ वर्षांची व ५००/- रु. दंडाची शिक्षा झाली. स्वातंत्र्यानंतर आणणा कोल्हापूरच्या बिंदु चौकात प्रथम प्रकट झाले. त्यावेळी सत्कार समारंभ ठेवला होता. १ लाख स्मयाची फेरी आणणांना देण्यात येणार होती ती त्यांनी नाकारली.

संस्थानिकांचे क्लिनीकरणबाबत दक्षिणेचा पोलादी पुरुष म्हणून रत्नाप्याणणांना ओळखले जाते. १६ संस्थाने क्लिनीकरणाचा त्यांना मान मिळाला. कौन्सिल ऑफ एज्युकेशन तसेच शाहाजी लॉ कॉलेज, कॉमर्स कॉलेज, नाईट कॉलेज तसेच दादासो मगदूम मास्तर स्मारक समितीतर्फे ज्युनि. कॉलेज, हायस्कूल चालविले जातात.

सहकारी चळवळीतील आणणांचे योगदान फारच प्रेष्ठ आहे. श्री. पंचगंगा सहकारी साखर कारखाना लि. गंगानगर, इक्लकरंजी, जनता बझार, सूत गिरणी, दि पिपल्स बँक इत्यादींच्या माध्यमाने त्यांनी जनतेची सेवा केली. राजकारण हा आणणांच्या आवडीचा विषय, अनेक राजकीय संकल्पना त्यांनी जनतेला सोप्या भाषेत समजावून सांगितले आहे. लोकशाही,

लोकशाही समाजवाद, प्रादेशिकता, एकात्मता, स्वराज्य इत्यादी विषयीचे त्यांचे विचार महान आहेत. त्यांनी भूषविलेली विविध पदे आमदार, खासदार, तसेच मंत्री म्हणून त्यांचा काळ फारच गाजला आहे. सध्या आजही ते शिरोळचे आमदार आहेत. शिरोळ व हातकणंगले तालुक्यात त्यांचे वर्चस्व अनेकवेळा सिद्ध झाले आहे. आजही ते वर्चस्व टिकून आहे. सध्या झालेली श्री. पंचांगेची निवडणूक बिनविरोध झाली. विरोधकांनी निवडणूकीत माघार घेतली.

आण्णांना कोल्हापूर महानगरपालिकेचे "मानपत्र" मिळाले आहे. पुणे विद्यापीठाची "डि. लि. टि." मिळाली आहे. भारत सरकारने "पद्मश्री" हा किताब दिला आहे. आण्णांची राज्यपटनेवर स्वाक्षरी आहे. असे नेतृत्व कोल्हापूर जिल्ह्यास लाभले. कोल्हापूर जिल्ह्याच्या मातीचे सोने झाले, असे नेतृत्व उदयोन्मुख तरुणांना मार्गदर्शकच ठरेल.

शोध निबंधाच्या दुस-या प्रकरणात, "शेतक-यासाठी लढे, मोर्चे आणि भूमिगत चळवळीतील कार्य" या विषयी चर्चा केली आहे. यात ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, शिरोळ तालुक्यातील शेतसारा कमी व्हावा म्हणून काढलेला पहिला शेतकरी मोर्चा, प्रजापरिषद चळवळीतील त्यांचे सरचिटणीस म्हणून केलेली कामगिरी स्पष्ट केली आहे. भाई माधवराव बागल व रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांची जोडी फारच गाजली.

भूमिगत चळवळीतील त्यांचे योगदान सविस्तर स्पष्ट केले आहे. स्कडी स्टेशन जाळले. बाश्नी रेल्वे लाईटची लूट, जेजुरी देवालयवरील दरोडा, पन्हाळ्यावरील आरामगृहे जाळली. ब्रम्ही खजिना लुटला, विल्सनच्या

पुतळ्याचे विध्वंस, साखरप्याचा हल्ला इत्यादी विषयीची चित्तथरारक कृतीने ब्रिटिश शासनाला हादरा दिला. बिंदु चौकातील जाहीर सत्कारात एक लाखाची पैली त्यांनी नाकारली. याचा उपयोग स्वातंत्र्य सैनिकांच्या कल्याणासाठी करावा असे त्यांनी सांगितले.

संस्थान क्लिनीकरण्याची त्यांची भूमिका सरदार पटेलंच्या विचारांशी जुळणारी होती. एकूण १६ संस्थाने त्यांच्या पुढाकाराने क्लिनीन झालेली दिसतात. दक्षिणेकडील पोलादी पुस्त्य म्हणून आणणांचा उल्लेख केला जातो. कोल्हापूर संस्थान क्लिनीकरण्यातील त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे. भाई माधवराव बागल व त्यांच्यात मध्यंतरी फूट पडली. प्रजापरिषदेत दुफळी होऊन वाद गाजला. मात्र नंतर त्यांचे मनोमिलन झाले. तशी पत्रे काढली त्याचा तपशील दिला आहे. सरदार वल्लभभाई पटेलंच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी क्लिनीकरण्याची भूमिका पार पाडली. म. गांधी वधानंतर कोल्हापूर दंगल व नंतरची परिस्थिती याबाबतची २० पानी टंकलिखित गोपनीय अहवाल पाठविला होता. रत्नाप्याणांच्या विरुद्ध संस्थान बाहेरच्या दंगलखोरांना लुटालुटीला पाठींबा होता असा आरोप केला होता. मात्र कोयाजी आयोगाने तसा पुरावा सापडला नाही, असा उल्लेख आढळतो. कांही उपाययही सूचविले होते. रत्नाप्याणांच्या सर्व सूचना मान्य करण्यात आल्या. कोल्हापूर शहराच्या हद्दीबाहेर संस्थानात अज्ञात झालेल्या बहुतेक घटना रत्नाप्याणांच्या गटांतील त्यांच्या पाठीराख्यांनी केल्या, असे कोयाजी आयोगास सांगण्यात आले होते. पण हा आरोप सिध्द झाला नाही. आरोप सिध्द करण्यासाठी असा कसलाच पुरावा आपल्याला आढळला नसल्याचे न्यायमूर्ती कोयाजींनी अहवालात म्हटले होते.

शोध निबंधाच्या तिस-या प्रकरणात "दे.भ. डॉ. रत्नाप्याणा कुंभार व सहकार" या विषयी सविस्तर चर्चा केली आहे. "विना सहकार

नही उधदार" याचा खरा प्रत्यय महाराष्ट्रात येतो. संपूर्ण महाराष्ट्रात सहकाराचे कसे जाळे विणले आहे याची चर्चा केली असून कोल्हापूर जिल्ह्यातील सहकारी चळवळीबद्दल विचार मांडलेले आहेत. कोल्हापूर जिल्ह्यातील विविध सहकारी संस्थांची, साखर कारखान्याची थोडक्यात आढावा घेतलेला आहे. श्री. पंचगंगा सहकारी साखर कारखाना लि. गंगानगर, इक्लकरंजी यांची स्थापना दे. भं. डॉ. रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांनी केली. "विना सहकार नही संस्कार, विना संस्कार नही उधदार" हे त्रीद उराशी बाळगून "एकमेका सहाय्य करू अवघेची धरू सुपंथ" या भावनेने रत्नाप्पाण्णांनी काम केले आहे. सहकाराबाबतचे त्यांचे विचार सविस्तरपणे मांडले आहेत. श्री. पंचगंगा सहकारी साखर कारखान्याची सभासद संख्या, कार्यक्षेत्र, आर्थिक उलाढाल, डिस्टीलरी विभाग, जलउपसा सिंचन विभाग, सिव्हिलखाते, कामगार व त्यांच्या सुखसोयी, जनसंपर्क विभाग मंडळ, उसाचा भाव, उत्पादन तसेच कारखान्यामार्फत राबविण्यात येत असलेले विविध उपक्रम याची सविस्तर चर्चा केली आहे.

कोल्हापूर जनता सेंट्रल को-ऑप. व्हॅल्यूमर्स स्टोअर्स लि. कोल्हापूर - जनता बँकार याची स्थापना डॉ. रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांनी केली. त्याचा स्थापनेचा उद्देश, विस्तार, आर्थिक उलाढाल, विविध उपक्रम, सभासद भागभांडवल, नफा-तोटा, कार्ये याची सविस्तर चर्चा केली आहे.

कोल्हापूर जिल्हा शेतकरी विणकरी सहकारी सूत गिरणी लि. रत्नाप्पा कुंभारनगर, इक्लकरंजीची स्थापना रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांनी केली. सूत गिरणी स्थापन करण्यामागील उद्देश, यंत्रसामुग्री, भागभांडवल, आर्थिक उलाढाल, उत्पादन, सूत गिरणीची वैशिष्ट्ये, विस्तार योजना, सभासद, भागभांडवल तसेच सूत गिरणीची सर्वसाधारण माहिती, सूतविक्री इत्यादी विषयीची सविस्तर चर्चा केली.

दि पिपल्स को-ऑप. बँक लि. इक्लकरंजीची स्थापना दे. भ. डॉ. रत्नाप्पाण्णा यांनी केली. बँक स्थापनेचा उद्देशा, त्याची प्रगती, सभासद संख्या, भागभांडवल, गंगाजळी, ठेवी, कर्ज, नफा, लाभांश इत्यादीचा तपशील दिलेला आहे.

रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांचे शिक्षण विषयक विचार व शैक्षणिक कामगिरीची सविस्तर चर्चा केलेली आहे. दि कौन्सिल ऑफ एज्युकेशन, कॉलेज ऑफ कॉमर्स, दि नाईट कॉलेज ऑफ आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, के. दादासो रामचंद्र मगदूम मास्तर स्मारक समिती कसबा सांगाव, ता. कागल या संस्थेची सविस्तर चर्चा केली आहे. क्रीडाविषयी आणणांचे प्रेम वास्तानण्यासारखे आहे. कला व क्रीडा ट्रस्टची स्थापना रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांनी केली. क्रीडा व शारीरिक शिक्षण, कुस्ती इत्यादीला प्रोत्साहन मिळावे म्हणून विविध स्पर्धा आयोजनांमध्ये त्यांनी पुढाकार घेतलेला दिसतो.

शोध निबंधाच्या चौथ्या प्रकरणात "दे. भ. डॉ. रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांचे राजकीय विचार आणि त्यांचे राजकीय नेतृत्व" या विषयी सविस्तर उहापोह केलेला आहे. आणणांचे राजकीय विचार अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. सामाजिक समस्यांना वाचा फोडण्यासाठी विविध कार्यक्रमांच्यावेळी संधी मिळेल तेथे आपले राजकीय विचार मांडलेले आहेत. त्याची सविस्तर चर्चा केली आहे. स्वराज्याचे सुराज्य कसे होईल, समाजोद्दाराची दिशा दाखविण्यासाठी त्यांनी आपले राजकीय विचार मांडले आहेत. लोकांसाठी, लोकांसाठी समाजवाद, नियोजनातून ग्रामीण विकास, धर्म, जात, पंथ, प्रादेशिकता याचा धोका कसा निर्माण झाला आहे हे त्यांनी आपल्या विचारातून दाखवून दिले आहे. राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज त्यांनी प्रतिपादन

केली. वृत्तपत्र, वृत्तपत्राची बांधीलकी, हरिजन विकासाच्या योजना इत्यादीची चर्चा त्यांच्या राजकीय विचारात केलेले रत्नाप्पाण्णा कुंभार आणि त्यांचे राजकीय नेतृत्व" या विषयीची सविस्तर चर्चा केली असून त्यामध्ये त्यांनी निर्माण केलेल्या विविध संस्था व त्यांनी भूषविलेली विविध पदे या विषयीची चर्चा केलेली आहे. त्यांचे राजकीय नेतृत्व नव्या पिढीला मार्गदर्शक ठरेल या बद्दल विश्वास वाटतो. रत्नाप्पाण्णांच्या राजकीय कामगिरीबद्दलची सविस्तर चर्चा केली असून त्यामध्ये शिरोळ तालुक्याचे आमदार म्हणून त्यांनी केलेली कामे, माहिती व पुरवठा मंत्री म्हणून त्यांनी केलेली कामे, अन्न व पुरवठा मंत्री म्हणून केलेली कामे, नगर विकास मंत्री म्हणून केलेले कार्य याची सविस्तर चर्चा केलेली आहे. कोल्हापूराला काँग्रेस कमिटीची स्थापना करून १० वर्षे त्यांचे अध्यक्षपद भूषविले. त्यांनी काँग्रेस पक्षा जीवंत ठेवले. सत्तपेक्षा सेवेला त्यांनी महत्त्व दिले.

यावरून असे दिसते की, डॉ. रत्नाप्पाण्णा कुंभारांचे राजकीय विचारांवर म. गांधीजींच्या विचारांचा प्रभाव पडलेला दिसतो. स्वातंत्र्य, लोकशाही, लोकशाही समाजवाद, राष्ट्रीय एकात्मता, हरिजन विकास याबद्दलचे विचार त्यांचे मौलिक आहेत.

. . . . .